

MEMOARI

Jelice Belović-Bernadzikowske
(Ljube T. Daničić)

EDICIJA MEMOARI

Knjiga 5

Izdavači:

Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju

Podgaj 6, 71 000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina

www.iis.unsa.ba

Historijski arhiv Sarajevo

Alipašina 19, 71 000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina

www.arhivsa.ba

Urednici:

Dr. Enes S. Omerović

Dr. Tomasz Jacek Lis

Recenzenti:

Dr. Sonja M. Dujmović

Dr. Aida Ramić

ISBN 978-9958-649-60-8 (Institut za historiju Univerziteta)

ISBN 978-9958-892-24-0 (Historijski arhiv Sarajevo)

CIP zapis dostupan u COBISS sistemu

Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH

pod ID brojem 57370374

UNIVERZITET U SARAJEVU – INSTITUT ZA HISTORIJU
HISTORIJSKI ARHIV SARAJEVO

MEMOARI

Jelice Belović-Bernadzikowske
(Ljube T. Daničić)

Sarajevo, 2023.

SADRŽAJ

PREDGOVOR 9

JELICA BELOVIĆ-BERNADZIKOWSKA (Enes S. Omerović) 17

ŽENSKO PITANJE U VRIJEME

JELICE BELOVIĆ-BERNADZIKOWSKE

(Tomasz Jacek Lis) 31

Memoari Jelice Belović-Bernadzikowske (Ljube T. Daničić)

<i>Uvod</i>	[2].....	47
<i>Do polaska u školu</i>	[5]	49
<i>Prve godine u školi. „Strickschul’...“</i>	[11]	53
<i>Niža pučka škola</i>	[15]	56
<i>U višoj djevojačkoj školi</i>	[48]	85
<i>U preparandiji</i>	[82]	117
<i>Matura!</i>	[137]	170
<i>Rastanak!</i>	[144]	178
<i>Posljednje ferije!</i>	[146]	181
<i>Moj prvi službeni korak!</i>	[150]	185
<i>Prva godina službe</i>	[163]	199
<i>Ispit!</i>	[165]	202
<i>Moje prvo javno mjesto!</i>	[187]	227
<i>Prva godina u Rumi: Tivoli = Lerchenfeld</i>	[191]	231
<i>Moja škola!</i>	[195]	236

<i>Na glavnoj školi u Rumi.</i>	[210]	256
<i>Službeni ukor!</i>	[224]	275
<i>Na paralelci u Osijeku.</i>	[242]	300
<i>U Bosnu!</i>	[271]	342
<i>Mostar</i>	[274]	345
<i>U Sarajevu.</i>	[292]	367
<i>Kao upraviteljica</i>	[317]	403
Borba sa vjetrenjačama u Banjoj Luci, Ključu, Sarajevu, Zagrebu... ..	[348]	443
PRILOZI		531
Pismo Ljuboja Dlustuša → Jelici Belović; Sarajevo, 16. juli 1894. godine. (HAS, O-BJ-86-1).....		533
Pismo (A. P. ?) → Jelici Belović; St. Slankamen, 6. oktobar 1893. godine. (HAS, O-BJ-86-2).....		537
Pismo Mathilde Colonna → Jelici Belović-Bernadzikowski; Sofija; 20. januar 1897. godine. (HAS, O-BJ-86-3).....		544
Dopisnica Jelice Belović-Bernadzikowske → Josipu Milakoviću; Sarajevo, 27. januar 1897. godine. (HAS, O-BJ-86-4)		549
Dopisnica Jelice Belović-Bernadzikowske → Josipu Milakoviću; Sarajevo, 10. septembar 1897. godine. (HAS, O-BJ-86-5)		550
Pismo Vladimira Treščeca Borote → (???) Banja Luka, 6. februar 1899. godine. (HAS, O-BJ-86-6).....		551
Pismo Maximilijana Mace Sačera → Jelici Belović; Ruma, 1. juli 1891. godine. (HAS, O-BJ-86-7).....		554
Pismo (???) → Jelici Belović-Bernadzikowski; Alexandrija, 4. april 1909. godine. (HAS, O-BJ-86-8).....		558

Pismo Stevana Radića → Jelici Belović-Bernadzikowski; Irig, 8. juni 1909. godine. (HAS, O-BJ-86-9).....	574
Pismo Tomislava Ivkaneca → Jelici Belović. (HAS, O-BJ-86-10).....	578
Tri podsjetnice: 1. Contesse Colonna Cessari della Rocca; 2. i 3. Vladin tajnik Dlustuš. (HAS, O-BJ-86-11)	584
Viša djevojačka škola u Sarajevu → Jelici Belović-Bernadzikowski; Pohvalni dekret od Zemaljske vlade u Sarajevu, 26. august 1897. godine. (HAS, O-BJ-86-12).....	586
Jelicina zadaća iz VIII razreda više djevojačke škole. (HAS, O-BJ-86-13).....	588
Gradski kotarski ured Banja Luka → Jelici Belović-Bernadzikowski; Poziv, 3. novembar 1900. godine. (HAS, O-BJ-86-14)	596
Izjave i želje upraviteljice zavoda, koje su se imale čitati na II. sjednici učiteljskog zbora dne 31. oktobra 1900. (HAS, O-BJ-86-15)	597
Smrtovnica Josipa Belovića, Jelicinog oca. (HAS, O-BJ-86-16).....	599
Pismo č. s. Vincencije (Vinke) → Jelici Belović; Zagreb, 9. februar 1892. godine. (HAS, O-BJ-86-18)	600
Jelicina zadaća, Osijek, 24. februar 1880. godine. (HAS, O-BJ-86-19).....	604
BILJEŠKE	605

PREDGOVOR

U stalnoj potrazi za pisanim blagom o Bosni i Hercegovini, koje sakuplja prašinu po arhivskim kutijama i bibliotečkim policama, povremeno pronalazimo izuzetne tekstove – neobjavljena pisma, dnevnike, putopise, memoare i sličnu arhivsku građu za čije postojanje znaju i koriste ih samo rijetki arhivski saborci. Sa željom da takve dokumente prošlosti učinimo dostupnim i drugima, već nekoliko godina kroz Ediciju MEMOARI Instituta za historiju objavljujemo odabrane tekstove za koje procijenimo da mogu biti zanimljivi i naučnoj i široj javnosti, a koji se istovremeno uklapaju u zadane, skromne finansijske okvire u kojima se kreće bosanskohercegovačka historiografija. Nakon dva prijevoda putopisa s poljskog na bosanski jezik ove godine pripremili smo i u ruke čitalaca predajemo knjigu *Memoari Jelice Belović-Bernadzikowske (Ljube T. Daničić)*.

Jelica Belović-Bernadzikowska (Osijek, 1870. – Novi Sad, 1946) bila je žena širokih interesovanja – govorila je, pisala i objavljivala na desetak jezika, bila je učiteljica, pedagoška radnica, naučnica, književnica, etnografkinja, prevoditeljica, novinarka, urednica, borkinja za prava žena itd., a značajan i profesionalno najplodniji dio života provela je u Bosni i Hercegovini (1895–1927). Iza nje je ostao ogroman profesionalni opus koji još uvijek izmiče istraživačima jer je osim pod vlastitim imenom objavljivala i pod brojnim pseudonimima. Taj opus i ocjene koje su o Jelicinom radu i njenom doprinosu društvu davali i Jelicini i naši savremenici govore nam da je riječ o ženi nevjerovatne energije koja je živjela, radila i stvarala u pravo vrijeme i na pravom mjestu.

S druge strane, ta energija je imala i svoje granice, o čemu možda najbolje govore upravo njeni *Memoari*. U njima Jelica hronološki ili, bolje reći, učiteljski prema kalendaru školskih godina opisuje vlastiti život od rođenja do 1909. godine. Ali, kao i svaki drugi, ni njeni memoari nisu samo slika vlastitog života, nego i slika savremenika te vremena i prostora u kojem je živjela. Oni nam pokazuju naličje života ambiciozne i uspješne žene u dominantno muškom

svijetu, a krajnji je rezultat štivo koje nikoga neće ostaviti ravnodušnim, tekst koji je istovremeno i roman što se čita u dahu i Jelicina autobiografija koja svjedoči o ličnim i profesionalnim transformacijama te prvorazredni historijski izvor o južnoslavenskom društvu na razmeđu XIX i XX stoljeća. Sadržaj *Memoara*, bez obzira kako ga čitamo, tjera nas da se zapitamo da li je cijena Jelicinog javnog angažmana bila previsoka i da li je Jelica, možda, živjela na pogrešnom mjestu u pogrešno vrijeme.

Originalni rukopis *Memoara Jelice Belović-Bernadzikowske* (Ljube T. Daničić) danas se čuva u Historijskom arhivu Sarajevo pod signaturom O-BJ-86. Ta signatura objedinjuje devetnaest arhivskih dokumenata od kojih su *Memoari* (O-BJ-86-17) najveći i predstavljaju uvezanu i ukoričenu cjelinu sa više od 400 numerisanih, nesporno Jelicinom rukom i crnom tintom ispisanih stranica. Namjerno izbjegavamo napisati tačan broj jer je Jelica neke stranice greškom numerisala istim brojevima (npr. 12, 12, 13, ...), a neke su ostale potpuno (npr. 44, 45, 46, 47,...) ili djelomično (npr. 43, 48,...) prazne. Tekst *Memoara* prekida se na 410. stranici, nakon koje slijede dvije prazne, ali Jelicinim rukopisom numerisane stranice (411, 412), zatim osam praznih nenumerisanih stranica, pa još jedna stranica teksta koja je označena suhom olovkom kao 411. (naknadna, vjerovatno arhivska intervencija) i na kraju još sedam nenumerisanih praznih stranica. Ostatak čini osamnaest priloga – pisama, dopisnica, vizitkartica, školskih zadaća, smrtovnica i drugih arhivskih dokumenata (O-BJ-86-1 do 19) koji su u vezi s tekстом *Memoara*. Ovu je arhivsku cjelinu novembra 1957. godine tadašnjem Arhivu Grada Sarajeva prodao Leo Sielski, željeznički činovnik i član hora Sarajevske opere, za 10.000,00 dinara. Iako ga neki istraživači smatraju njenim rođakom, mi to našim dosadašnjim istraživanjima nismo uspjeli potvrditi niti utvrditi kako je rukopis završio u njegovim rukama.

Već površnim uvidom u tekst jasno je da su *Memoari* nastajali u dužem vremenskom periodu i u slojevima, što je vidljivo po evoluiranju Jelicinog rukopisa, naknadnim intervencijama u tekstu, popunjavanju unaprijed ostavljenih praznih listova i praznim listovima koji su ostali neispisani. Iako

nisu datirani, a i Jelica događaje o kojima piše vrlo rijetko datira, njihov sadržaj sugerira da je tekst nastajao od 1906. do 1909. godine. Također, sadržaj i struktura teksta jasno ukazuju da je riječ ili o nedovršenom ili nekompletnom rukopisu. Jelicine povremene upute da se o nekoj temi više vidi na stranicama ponekad nisu dovršene (npr. “O njoj vidi dalje na str. ”), a nekada upućuju na stranice koje ne postoje u rukopisu (npr. 413, 421, 427) i mogu ukazivati na nekompletnan rukopis, ali činjenica da je na kraju ukoričene cjeline bilo prostora čak i za spomenutu 427. stranicu može govoriti u prilog nedovršenosti. Slična je situacija i s priložima uz rukopis. Iako su svi tematski vezani za sadržaj, neke od njih Jelica ne spominje u tekstu, a nekoliko priloga koje spominje u tekstu nedostaje. Dilemu zašto je rukopis nedovršen ili nekompletnan nismo riješili, kao ni pitanje zašto *Memoari* nisu objavljeni. Jelica je u *Memoarima* vrlo jasno naznačila razloge pisanja:

“S veseljem opažam, da je i Feuchtersleben u svojoj ‘Higijeni duše’ – opazio to isto, što sam i ja često opazila i [na] što želim upozoriti svoje čitače: ‘Izvršnim higijeničnim sredstvom’ – veli on – ‘za ojačanje duše je pisanje, ako i ne mislimo na svijet izdati ono, što pišemo. U našem je svijetu to sredstvo svima pristupno. Da se oslobodiš od misli, ili od čuvstava, koja su te [suviše] ovladala, ponajčešće dostaje da te dojmove zabilježiš u pismu i da ih podrobno opišeš. Takav posao rastjeruje spazme duše i brani ju od vrtoglavice.’ To je istina. Za to eto ja i ovo – pišem.” (...) “Sve ja to bilježim sa željom, da prikoristim empiričnoj psihologiji – a i sa željom vlastitog uzgoja. Najbolji je učitelj života sam život, naime iskustvo, a to iskustvo treba da je prisutno pred dušom ljudskom što češće. Za to je dobro, da je zapisano. Tim zapisivanjem nukamo se da razmišljamo o sebi više i dublje, a korist odale ne ćemo imati samo mi sami neko i nauka.” (...) “Ako ovi moji memoari i ne će nikoga mnogo naučiti, ali će moći mnoge da pobudi na nauku.”

Iz citata je jasno da Jelica pisanje doživljava kao lijek, kao psihoterapiju nakon dotadašnjeg burnog i razočaravajućeg životnog iskustva, ali je istovremeno vidljiva i želja da oni budu i čitani. Pošto su *Memoari* nastajali tokom tri godine, sasvim je moguće da je na njima radila i tokom ljeta 1910. godine,

kada je ostala trudna. A trudnoća i rođenje prvog djeteta u 41. godini života mogu biti više nego dobar razlog za odustajanje od završetka i objavljivanja. Naravno, to je samo naša pretpostavka. Uzimajući u obzir Jelicino oštro pero, koje je znalo dovesti i pred sud, te sadržaj samih *Memoara*, možda je i bolje što ih nije objavila za života. Čini nam se, s ove vremenske distance, da bi red pred sudom bio podugačak.

Prije nego krenete na put u Jelicin svijet, dužni smo upoznati vas s karakteristikama originalnog rukopisa i našim uredničkim intervencijama. Tekst *Memoara* uglavnom je pisan latiničnim pismom i hrvatskim jezikom, ali su pojedini dijelovi – riječi, rečenice ili čitavi pasusi – napisani ćirilicom te na drugim jezicima – njemačkom, francuskom, engleskom, talijanskom, latinskom, mađarskom i poljskom. S ciljem naglašavanja pojedinih riječi ili rečenica u tekstu iste je podvlačila. Pored toga, u pisanju je paralelno koristila različite grafeme za iste foneme (đ/dj/gj; z/ž; ž/ž), nekada čak u istoj riječi (npr. bezobzirno), što nije bilo neuobičajeno u vrijeme pisanja *Memoara*. Glavni tekst je povremeno rasterećivala fusnotama te je u njega ili na margine ubacila i nekoliko fotografija, pa čak i pramen svoje kose. U tekst povremeno ubacuje i isječke iz novina. Rukopis je podijelila na poglavlja, s manje ili više istaknutim naslovima, a unutar poglavlja tekstove različite tematike znala je odijeliti zvjezdicama. Kako je riječ o rukopisu, nije iznenađenje da tekst obiluje naknadnim intervencijama, ponekom dopisanom riječju ili rečenicom na margini ili između redova ili dopisanim čitavim pasusima na, za tu svrhu unaprijed ostavljenim, praznim stranicama. Također, nisu iznenađenje ni tehničke (npr. upute na druge stranice u rukopisu ponekad nisu dovršene ili su netačne), kao ni gramatičke i pravopisne greške koje su ponekad bile posljedica brzog pisanja, a nekada vjerovatno daleki eho činjenice da je njen prvi usvojeni jezik bio njemački.

U želji da tekst *Memoara* bude što sličniji svom originalu, odlučili smo zadržati sve gore navedene elemente, karakteristike i greške, pa tekst *Memoara* **nije lektorisan**, a naše intervencije su minimalne i isključivo tehničke prirode. Tako dijelove koje je Jelica prekrizila i zamijenila drugim tekstom nismo

navodili jer je taj posao uradila temeljito. Njene naknadne intervencije, odnosno dopisivanje na marginama i u proredima stavljali smo u uglaste zagrade [ ], ali samo ukoliko se radilo o jednoj ili više riječi ili rečenica. Čitave pasuse ili stranice koje je Jelica naknadno dopisala na slobodnim stranicama, ostavljenim upravo u tu svrhu, nismo posebno označavali. Rijetke riječi koje nismo uspjeli dešifrirati zbog oštećenja dokumenta, razlivene tinte ili nečitkog rukopisa označili smo sa {oštećen dokument} ili {nečitko}. Novinske isječke iz originalnog rukopisa u knjigu smo prenijeli *italicom*. Kako bi čitaoci mogli slijediti Jelicine upute da više informacija o određenoj temi potraže u drugom dijelu *Memoara*, na marginama knjige postavili smo brojeve stranica iz originalnog teksta u visini riječi kojom počinje ta stranica u rukopisu. Na margine knjige postavili smo i nekoliko QR kodova preko kojih čitalac može ostvariti uvid u originalni rukopis *Memoara* i eventualno pokušati dešifrirati riječi koje mi nismo uspjeli. Na kraju, za one koji ne žele koristiti QR kodove, ali žele osjetiti čari čitanja originalnih arhivskih dokumenata sve priloge koji se nalaze uz rukopis skenirali smo i smjestili na kraj *Memoara* u izvornom obliku. U ovome nastojanju da knjigu učinimo što sličnijom originalnom rukopisu, zadržavajući sve njegove nesavršenosti i greške, moguće je da smo ih i mi nenamjerno pravili.

Slijedeći koncept po kojem već tri godine objavljujemo publikacije u Ediciji MEMOARI, sve uredničke bilješke i tekstove fizički smo odijelili i smjestili prije ili poslije originalnog teksta. Kako originalni *Memoari* nisu imali sadržaj, mi smo isti izradili na osnovu Jelicinih naslova poglavlja. U sadržaju su dva naslova poglavlja (“Do polaska u školu” i “Borba sa vjetrenjačama u Banjoj Luci, Ključu, Sarajevu, Zagrebu,...”) uredničke intervencije jer smo procijenili da ti dijelovi teksta predstavljaju cjeline, iako im Jelica nije dodijelila posebne naslove. Te smo naslove poglavlja u sadržaju vidljivo označili drukčije od ostalih i ova je urednička intervencija vidljiva samo u sadržaju, dok u glavnom tekstu nismo intervenirali. I u ovoj publikaciji čitaocima nudimo dvije kratke uvodne studije. Jedna je biografska i hronološka uputa u Jelicin privatni i profesionalni životni put, a druga u vrijeme i prostor u kome je živjela i stvarala kroz prizmu

položaja žene u društvu i odnosa prema ženi na razmeđu XIX i XX stoljeća. Niti jedna od njih ne pretenduje da bude “sveto slovo” o njenom životu i vremenu u kome je živjela, nego su zamišljene kao oslonac čitaocima na putu u Jelicin svijet. Istu ulogu imaju i uredničke bilješke koje su, u želji da intervencije u originalnom rukopisu budu svedene na najmanju moguću mjeru, date u formi endnota na kraju knjige. Ove bilješke sadrže prijevode dijelova teksta koji su napisani na njemačkom, francuskom, engleskom, talijanskom, latinskom, mađarskom i poljskom jeziku, zatim kratke informacije o velikom broju ljudi koje Jelica spominje na stranicama svog rukopisa, pojašnjenja starih i stranih izraza koje koristi, potom rekonstrukcija hronologije te pojašnjenja određenih događaja ili procesa.

Kao i uvijek, u procesu pripremanja ove publikacije priređivači su imali veliku podršku i pomoć niza institucija i velikog broja pojedinaca koji su svojim angažmanom, savjetima i strpljenjem doprinijeli njegovoj realizaciji i završetku, te im se ovdje želimo zahvaliti. Zato, hvala Institutu za historiju Univerziteta u Sarajevu i Historijskom arhivu Sarajevo što su prepoznali vrijednost rukopisa i važnost njegovog objavljivanja te su na sebe preuzeli teret izdavanja Jelicinih *Memoara*. Važan, najčešće i ključan segment svakog projekta čine finansije, a osiguravajući finansijska sredstva za izdavanje, veliku ulogu u realizaciji projekta imali su pored izdavača i Jagelonski univerzitet u Krakovu (Uniwersytet Jagielloński w Krakowie) i Fondacija za izdavaštvo Sarajevo. Veliku zahvalnost dugujemo pojedincima koji su nam olakšali put do arhivske građe neophodne za rad na projektu – Harisu Zaimoviću i Saši Beltramu iz Historijskog arhiva Sarajevo, Sonji Gačina Škalamera iz Hrvatskog školskog muzeja u Zagrebu, sestri Esteri Radičević iz Reda milosrdnih sestara svetog Križa u Đakovu, Đorđu Boškoviću iz Zavičajnog muzeja u Rumi i Vukašinu Zoriću, doktorandu sa Beogradskog univerziteta. Hvala i maloj armiji prevodilaca – Senudinu Jahiću, Izeli Habul-Šabanović i Korneliji Szabo-Mehić što su nam dijelove *Memoara* koje je Jelica napisala na njemačkom, francuskom, engleskom, talijanskom, latinskom i mađarskom jeziku preveli i učinili razumljivim, zatim lektorici Mireli Omerović koja

stalno bdi nad onim što pišemo (u ovom slučaju ne i nad onim što je napisala Jelica), recenzenticama rukopisa Sonji M. Dujmović i Aidi Ramić na strpljenju i korisnim savjetima u svim fazama nastanka ove publikacije, kolegi Ajdinu Muhedinoviću na dešifriranju dijelova pisanih na njemačkom jeziku te kolegici Amri Mekić, koja je tehnički uobličila *Memoare*. Posebna zahvala ide brojnim sagovornicima različitih zvanja, znanja i interesovanja koji nisu ni slutili da tokom naših svakodnevnih razgovora provjeravamo koliko današnji ljudi vladaju rječnikom Jelice Belović-Bernadzikowske i njenog vremena, te da li i koliko poznaju istaknute ličnosti o kojima ona piše. Oni su najzaslužniji za našu odluku da publikaciju opremimo kratkim pojašnjenjima starih i stranih izraza te kratkim informacijama o svim ličnostima koje se spominju u *Memoarima*.

Na kraju, iako je još za života bila zapostavljena i zaboravljena, u posljednje dvije decenije oživljava se sjećanje na Jelicu i njen rad u kojem sudjeluju naučnice i naučnici sa južnoslavenskog prostora, ali i van njegovih granica. Ponovo se o Jelici pišu radovi, organiziraju konferencije i okrugli stolovi, snimaju dokumentarni filmovi, a pojavile su se i inicijative da gradovi u kojima je živjela dobiju ulice s njenim imenom ili podignu spomenike njoj u čast. Priređivači ove publikacije nemaju tu moć. A pitanje je i da li bi i željeli sudjelovati u sličnim inicijativama jer na ovim “našim” prostorima nazivi ulica i podignuti spomenici jedva prežive jednu ili dvije generacije. Uostalom, smatramo da Jelica već ima mnogo spomenika koje je podigla sama sebi za života. Njen spomenik je svaka učenica koju je podučavala, svaki članak i knjiga koje je napisala i objavila, svaka izložba koju je priredila, svaki vez koji je otrgla od zaborava... Njen spomenik su i ovi *Memoari*, koje smo samo učinili vidljivijim, očistili s njega prašinu pazeći da ne skinemo i patinu kojom je pokriven. Ostalo je do čitalaca. Čitajte i imajte u vidu da je slika koju stvaraju *Memoari* dvodimenzionalna, a da nedostajuću dubinu trebaju popunjavati drugi historijski izvori.

Sarajevo/Krakov, maj 2023. godine

Enes S. Omerović
Tomasz Jacek Lis